

Tandori Dezső

Kurt Schwitters nyolc-és-fél

„Hiányzik végig az igazi fél?”

I.

Rövid mentegetőzés

Aggódok, hogy a huszadik századi (képző)művészet egyik legjellegzetesebb, nagy, különleges(en józan) alakja, a német Kurt Schwitters nálunk még „a jobb közönség” körében is meglehetősen ismeretlen. Nem volt körötte, nem volt kenyere semmi csinnadratta, nem lett jelkép, mint Duchamp, Picasso, Klee, Matisse, mások. Hanem hát Degas nagyságát (tizenkilencedik század és plusz) szintén későn kezdik itt fölfedezgetni. (Ha egyáltalán.)

Ki volt Schwitters? Ismertetése érdekében egyszerűen idejegyzetelem egy életrajzi kötetének (róla írták) táblázatát, idézek a róla szóló méltatásokból-kritikákból, mindezt röviden. A III. részben majd elmondom személyes kötődésem apró, a Nagy Művészet csarnokában nyilvánvalóan jelentéktelen – alig jelentős – kapcsolódásaimat. A IV. részben az itt közlekedő grafikák történetéről szólok, meg ami ezzel kapcsolatos. Az V. rész néma csend (részemről), ott már az olvasó jön.

II.

Ernst Nündel (Rowohlt Monographien) kötetét használva, ennyit préselhetek ide, íme.

Sz. 1887. június 20. Hannoveri kereskedőcsalád. 1908 érettségi (s eddig se semmi megemlítendő!), képzőművészeti főiskola (iparművészet), drezdai akadémiai évek.

Naturalista műveit kiállítja (1911). 1914: megnősül, művésztársnője is Helma Fischer. Irodai szolgálat a háborúban. 1918: fia születik. 1918: a berlini galériák egyikében – nevezetes helyen – kiállít. 1919: első nagy jelentőségű, jellegzetes művét alkotja meg, a *MERZbild* ez (a Kommerzbank feliratból vágta ki stb. a szótöredéket, elindul a nevéhez fűződő MERZ-festészet, kollázskészítés, majd házában is MERZ-képződményt hoz létre, mindenféle tárgyból, átüti az emeletet is stb. Irodalmi tevékenysége is jelentősen alakul. Az *Anna Blume* című verse világhírű lesz. 1920: New York, részt vesz a Névtelenek Kiállításán /laza fordításom/.

1921: Dada-mozgalom, Münchenben állít ki többekkel, majd Prágában (pl. Raoul Hausmann társaságában). Jenában és Hannoverben stb. részt vesz Dada-megmozdulásokon. 1925: zenét szerez (Scherzo der Ursonate. Az ős-szonáta scherzója).

Hollandiai időzések rangos mezőnyökben. Hannoveri szereplések és szerepvállalások a modernség jegyében, jeles művészekkel. Közben „vasárnapi” festő, realista (is).

Prága, Spanyolország, Marokkó, Olaszország stb. Több kiállítása New York galériáiban, valamint a Museum of Modern Artban (csoportos). A második Merz-építményt kezdi el házában.

1938: angliai szereplés. Tájékekből és portrékból él. 1940: a hitleri csapatok elől menekül, irány Norvégia. Közben merészen részt vett az ellenállási mozgalomban, kalandos históriák. 1940-ben Skóciába érkezik, internálják. Hannoverben házat bombatalálat éri, a Merz-építmény(ek) elpusztul(nak), ha jól írom.

1942: Angliában szabad ember. Első lakása, fiával, a 3 St. Stephen's Crescent, London. (Ha valaki megkeresi...) Már az intern. táborban is fest, dolgozatokat ír. Második lakhelye 39 Westmoreland Road, London. Kiállítása a Modern Art Galleryben (London, 1944). Szélütés. Hannoverben meghal felesége, Helma.

1945-ben a Közép-Angliánál valamivel északabbra fekvő Ambleside-ban telepszik le („Tóvidék”). (Mondhatjuk: Közép-Anglia.) Élettársa Edith Thomas. 1946: agyvérzés. Október: combnyaktörés. Dolgozik tovább, folyóiratterv. 1947: szívasztma. Más súlyos folyományok. Elkezd a harmadik Merz-építmény munkálatait (támogatója egyebek között a Museum of Modern Art, New York).

1948. január 8-án Kendal kórházában szívelégtelenségben meghal.

III.

Nem is akartam alaposkodni az adatokkal. Véleményeket idézek.

Paul Fechter: hiányzik az újdonság varázsa, a móka... ez az ember halálosan komolyan gondolja.

Theodor Däubler: Kurt Schwitters egyike a legátütőbb tehetségű művészeknek, akiknek sikerül az absztrakció.

Adolf Behne: Kurt Schwitters festőként és poétaként egyaránt elsőrangú humorista, elsősorban azonban... Kurt Schwitters, és kész. Kéttucatnyi igazi festőben nem élt annyi eredeti művészi ötlet, mint benne.

Otto Nebel: Köztes világ, nem sokkal másképp, mint ahogy Paul Klee alkotott ilyet. Írott, rajzolt, ragasztott dolgok... komolyak, de szellősek. Inkább látjuk őt északamerikainak, mint németnek. Szelleme nem szellemeskedő, távol tőle a vicc, de amennyiben „a fele se tréfa”, a tréfa ott van, ha nem is egészen fele részt, hanem kevésbé. A MERZ a művészet történetének egyik legcsudásabb ajándéka.

Richard Huelsenbeck, dadaista: A szupertehetséges kispolgár. Zseniális racionalista, aki nem morzsázik a földre a sötét erdőben sem. (Laza fordításom.)

Peter Härtlig: Mely forradalomár! A legritkább fajtából így: akit bámulni és szeretni lehet. Verse, az Anna Blume kimagasló... tüneményesen nem jelent sem-

mit, s maga a tökély így is. Schwitters nem prédikál semmit, végső soron semmit nem is „mond”. Mégis tollat ragad. A kollázs játékában nem kötelező részt venni, be akinek ez is világ... (Laza fordításom.)

Hans Richter: A káoszban senki nem volt olyan otthonos, mint ő. Olyan jól kiismerte magát, hogy bútorozott szobának ugyanúgy tudta látni, mint Mindenségnek. Végül így költözött be oda... élete végéig. (Megtoldanám: és tovább.)

Peter Demetz: ...valójában a modern poétika megalapozója volt, törekedvén arra, hogy rajzoló mentalitását a szöveg felé tágítsa-nyissa, a műnemeket elegyítse. Feltalálója a jelentős badarkodásnak a modern képtelenségek és a romantikus képességek között. Egyetlen méltó szellemtársa Gertrude Steinnek, a művészeti forradalom utáni korszakban (és utána, Stein után TD) hozzá tudja adni az elveszítettekhez a maga többletét.

(!!!!!!!!!!!!)

IV.

Mi köt engem Schwittershez? Amikor rettenetesen nagy volt a magyar műfordítás szervezett palettája (és az állami támogatás nem ment a dolgok rovására! na istenem, két kolhoz-óda mellett a teljes Bauhaus, Dada stb. válogatása jelenhetett meg, nem sorolom), az akkori közművelődési kiadók egyikének jóvoltából lefordíthattam az *Anna Blume* című verset, melyet már Kassákék is átdolgozgattak (ha nem is épp ő... vagy nem tudom), derék, ihletett szakszervezetiek a harmincas évekből, poéták etc. Akkor kezdtem ismerkedni Schwitters életművével, megragadott a kettőssége. Avandgárdnak minősített (nem avantgárd!) kezdeteim után megvádoltak, konzervatív lettem. (Manapság minden tíz jeles költőből itt heten konzervatív formákat használnak, mindegy. Jó volt akkor még, fiatal voltam, 35–37 éves. A *feltételes megálló* című kötetemben, 1983, egymás mellett vannak szövegek, pokoli nehézségi fokú kötött versek az impresszionistákról, Van Gogh műveiről stb., továbbá képversek, szívfacsaró romantizmusok, Szomory, Duchamp, madarak, város, ország, híres ember etc.)

Akkor kicsit utazgattam Bécsbe, fölfedeztek rendhagyó előadóművészként. A felolvasás elmaradt, happening azért nem volt (mindig) a dolog, MERZ-mű-féle volt, mondták is, lelkemben a magyar Schwitters vagyok. Na ja. Hannover városa, egy publikációm nyomán (képversek és rajzok Schwitters-albuma), meghívott a világkiállítás évének pályázatára, lefordítani az *Anna Blumét*. 120 ország (Samoa, Virgin-szigetek, Franciaország, Izland, Japán, Tahiti etc.) 1–1 indulója. Így már nekem is vannak esélyeim. Felkértek továbbá, írjunk (postán elküldve szintén) humoreszket az *Anna Blume* alapján. Én *Anna Blumét* lónak tettem meg, ihletőm volt a hannoveri lópálya, ahol jártam, a Neue Bult (Alte Bult?). Bekerültem a tíz nyertes közé, pláne mert németül írtam munkámat. De akkor már nem vágytam utazni, a francia földi, ausztriai etc. előadásaimból is fásult felolvasások lettek, véget ért ez nekem. Hannoverbe már nem mentem el. 1999-ben Dublinnal az utazások is véget értek, nem vagyok bolond, hogy a magam médiuma legyek, az írás épp elegendő. Az se annyira kell már. Jött a rajzolás. Néha mondom: én fizetnék,

ha (belülről) rajzolnom nem kéne. De itt most Schwitterst a Nündel-könyv címlapjáról le akartam rajzolni. Nem ment. Akkor láttam, a könyvben még 4-5 fotó van róla, mind más. Megnyugodtam. Kicsit mókás így ez a 8 és 1/2 Schwitters, valahol megvan a hiányzó fél a 9-ben, vagy fél sosincs... nem tudom. Szöveg és rajz. Lakásunk általam lakott részében, (főleg általam alakított szobájában, másfél szobájában Merz-mű a sok papír etc., semmit sem lehet meglegelni, pár frissebb dolog kivételével: a halmok olykor összedőlnek.

V.

Olvasóm: mentségem-e, hogy úgy szeretett FORRÁS-om évfordulójára valami bizarr dologgal hozakodtam elő? Meg hát miért is lenne bizarr?

Isten éltesen, kedves *Forrás!* Az ég legyen azokkal, akik e lapot csinálják. Kellhessünk, továbbá. – – –

Mire ez az írás megjelenik, 70 éves múltam... ha megérem. 1977 bizonyos tragikus(nak mondható) eseménye után kezdtek megkeresni minket a rászoruló, 3-3 dekánál sosem nehezebb madárkák. Vakok, félszárnyúak, kipottyantak, nyomorék lábúak stb. Egyik eset sem volt ugyanaz. Volt, aki 14 és fél évet élt. De 10-nél többet legalább 8-an.

Persze túléltek őket. Most, angolosan Little Joseph-nek (Józsefke, a Pici) nevű sánti, mozgássérült hím verébkénk, kalitkában kénytelen élni – „szereti rácsát”, írja Robinson Jeffers v. Randall Jarrell, ők amerikai költők –, sok aggodalomra ad okot. 2006-tól végzetes árnyékú balesetek kezdtek érni, szerencsém mentett meg... halálos balesetek lehettek volna. S én, aki senkit sem vizsgálok (madárkám kivéve, s ebben Feleségem az élmezőny), majdnem bármi-műtét-csak-legyen-mert-kibírhatatlan-a-kín állapotig jutottam. Azóta az egészségem ... imáim első számú tárgya. Mindennap 5-10 medvét, „játékmadarat”, holt madaraink utáni emléktollat, papírt, rudat simogatok meg (gyógyszereimet is ott tartom, de ez ízetlen vicc, a gyógyszerekről, melyek növényiek, néha elfeledkezem). Kevés mozgás jött az összezúzott váll, lenyomorodott combtól stb. után, hízás. Rettenetes adagokat tudok ma is teljesíteni: 7-et a 9 Schwittersből szept. 4-én rajzoltam, este 6 és fél 9 közt. Igaz, nem is jött a szememre álom. Még sokat beszélgetni, sakkozni is félek, feldúl. Találkozni nem járok sehova. (Ha Hollandiába se mentem el, egy szépséges madaras szereplésem ismétlésére, vagy hát statisztának akár...) Megvan az erőm, de csak rövid távokra. Nagyon rövidekre. Ha leülök valahol, ott is maradnék „örökre”. Padon, klotyón, konyhai asztalnál. Sok-sok fölös kilót felszedtem. Bármikor abba tudtam hagyni, de kávé helyett végigvörösborozgatom napjaim, mintha konyakot kortyolnék, úgy. Keveset olvasok, de azt nagyon. Három folyóiratnak is írok könyvekről, ezeket elolvasom. De a festészeti albumok, újra...! És a figuratívok is, beleszeretem a figuratívba. Rajzolni nem tudok, mégis, baleseteim óta fejeket (férfiak) és aktokat (fej nélkül, nők) rajzolok. Bejött az emberiség. Az emberekkel jól ki tudok jönni, ellenben ahol emberiségátás van, már az egyénnel is bajom van. Velem is nekik? Napjaim jelentős részét töltöm a szobában középen, egy fotelban, és madárkánk, ha jól van – most kicsit furcsán, jaj! –, minden mozdu-

Napoleon opgenomen, heliden
bleef Schutters

B08

A jöppögari hátt-ara
Schuttens

latomra csippan egy nagyot. Csapatember nem voltam (dehogynem, az is), de csapat, az lettem. Egy mozgássérült verébke számára.

Ez voltam én, veréb, megtettem, amire tellett, és veletek, mondja a nagy orvos és ornitológus William Carlos Williams, a verébspecialista költő az aszfalton címerlaposra préselődött verébkéről, neki adva e szót. A B. B. úton majdnem így jártam én is. De mégse. A változások onnan jöttek? Semmiképp sem az ily-oly szép elismerések, nem „sok könyvem” nyomán. Örülök, hogy természeti lény is vagyok, aki 69–70 éves korára... elfáradt. Csak azt akarja csinálni már, amivel nem fáraszt másokat, tehát amik így-úgy nem fáradt dolgok.

Ennyit mentségem részletezéséül. Ég veletek (teljes terjedelmemben szólván).

Hogy 1988-ban életemben először Angliában jártam, vásároltam egy – akkor még olcsó, minden olcsó volt – vasúti bérletet itthon. Így játszva utazgattam, voltam a déli tengerparton, Liverpoolban (múzeumok!), Southamptonban (múzeum), Leedsben (jubileumi angol kiállítás, festészet), Manchesterben, Norwichban (mindenütt múzeumok, a továbbiakban is), Bristolban, Yorkban, Coventryben, Birminghamben, Elyben, Cambridge-ben, meg mit tudom én. Később lópályák következtek: Ascot, Plumpton, Lingfield, York újra, Wolwerhampton, Exeter, Kempton, Cheltenham, kész. De úgy 1997 táján, hiába volt jegyem, nem mentem el pl. Epsomba. Amikor Kemptonba mentem, hosszú töprengés után, vásároltam két amerikai, ill. angol medvés szaklapot („játékmedvék”), bármit hoz a fogadói szerencse, legyen valami fixem. A medvék legyőzték végül a lovakat, itthoni Nagy Koala Kártyabajnokságunk a legkedvesebb tevékenységem (a szőlővagdosáson kívül verébkénknek).

Kockáztattam viszont első utam alkalmából, felmentem a közel 1000 km-es utat jelentő Newcastle-be. Nagy szenes élmény volt, gótikus horror folyó és hidak, csuda. Ellenben nem ezért mentem.

Hanem mert tudtam, az ottani múzeumban őrzik Schwitters III. MERZ-művét. Nem volt szerencsém, kedden mentem, kedd múzeumi szünnap ott. Ma már, ha Pesten állítanák ki, akkor se mennék el megnézni még a III. Merz művet sem. (Nem fogják kiállítani.) De nem mennék el. Már nem járok el SEHOVA.

...De azért majd belehaltam, hogy őt magát „lerajzolni” bírjam. Ó maga nem is sikerült a kiválasztott fotó szerint, de legalább nem nyugodtam le, és majd folytatom.

Legyenek céljaim, de csak legszűkebb környezetemben kelljen megvalósításukra törekednem. Meg hát mi is a „cél”. Cél lenne az, hogy mindig saját fekhelyemen aludjak, hánytorogjak, ébredjek, képzelődjem, csüggedjek, mondhassam, semmi nincs, csak alvás... mert aludni biztos jó. Valami jónak csak kell lenni az életben. Ébren is jó, csak folyton az egészségünkért, szeretteinkért kell szoronganunk, meg hogy el tudjunk aludni, ami a világ-fő-fő-rejtelve, a halál már nem az, mert a halál randa, mert végső cél beteljesülése... mert tartalma van, az elalvásnak nincs még tartalma (legalább).

Sajnos fogalmam sincs, Schwitters hogyan érzett, mit gondolt (valójában), a legtöbb jeles emberrel az a baj, hogy jeles, közérvényű stb. gondolatai vannak, az általános szférában (brr) gondolkodik. Én Szép Ernővel tartok, hogy amit gondolok, úgy elmegy, mint a víz, a füst, a zaj, a felhő.

De akik fontosak nekünk, nem mehetünk el mellőlük vízzel, füsttel, zajjal, felhővel. Úgyis el leszünk onnét tépve.

Már ha nem ők hagynak el. Medvéim, tudom, soha. Ezt egyedül róluk tudom. Ők egyedül többek, mint bármi MERZ-em.

Van merzem ezt mondani. (Brr.)

* * *

Az írás rögtön elhagy. Az élő érintkezés nem marad jól a tiszta és „szent” rejtelemben, mert latolgotós (és sanda) lesz, félreértés. Az írás hamis titokfejtésre „ad ki” téged. A rajz, hallom, legalább magát mondja, kudarcomat is ily áttétellel.

* * *

Egy (ilyen mozgássérült) madár örökké együttlétet-veled akarna (jó, már kivéve, amikor nem), és akkor hirtelen meghal mellőled (a kezében stb.). Az emberkapcsolatnak sem ez a tartama, sem ez az élessége nincs. A tartamban hogy a tisztaság, az élességben a kíméletlenség. Az emberkapcsolatnak a tartama a kíméletlen, a megszűnt csak a tiszta. (Mert akkor nincs.) Az ilyen megfogalmazásoknak sincs igazi tiszta haszna. (De erről legközelebb.)